

Hällmålningarna på Finnforsberget, Skellefteå sn,
Raä 118 och 123, Västerbottens län

Thomas B Larsson
med dokumentationsbeskrivning av
Sven-Gunnar Broström

UMARK 65, 2013

ISSN 1401-5986

Institutionen för Idé- och samhällsstudier

Innehållsförteckning

Inledning	3
Topografi och fornlämningsbild	5
Raä 118: beskrivning av målningarna	8
Ritningar och fotografier	10
Raä 123: beskrivning av målningen	19
Fiskbilderna	20
Människofigurerna	24
Sammanfattning	29
Referenser	30

Dokumentationen och rapporten är finansierad av Vetenskapsrådet inom ramen för projektet *Älgen och människan i Norr* och Skellefteå museum.

Omslagsfoto: Thomas B Larsson

Inledning

Dokumentationen utfördes sommaren 2012 av Sven-Gunnar Broström tillsammans med Thomas Larsson, Umeå universitet och Lage Johansson, Skellefteå museum. Arbetet började med att vi studerade målningen noggrant för att på så sätt kunna urskilja möjliga figurer på de många målade hällytorna. Resultatet av vår besiktning blev att vi kunde räkna in 12 olika målade ytor. Fyra av dem innehöll bara otydbara färgfläckar. På de övriga åtta ytorna kunde vi tolka fram identifierbara figurer. Sammanlagt fann vi 29 fiskar (+ 1 mycket osäker), 3 älgar, 1 övrigt djur, 1 människa, ett 10-tal fragmentariska figurer samt ett stort antal otydbara färgfläckar.

Dokumentationen fortsatte med en verbal beskrivning av målningsytorna. Avsikten är att denna skall sändas in till Riksantikvarieämbetet för att komplettera beskrivningen i FMIS. Vi fortsatte sedan arbetet med att fotodokumentera målningsytorna. Därefter tejpede vi upp våder av byggplast på de ytor som hade figurer. På plasten ritade vi in figurernas konturer med vattenfast märkpenna. Vi markerade även de sprickor och skador som fanns i anslutningen till målningen.

Fig. 1. Dokumentation av hällmålningar på Finnforsberget, Raå 118. Lage Johansson hjälper Sven-Gunnar Broström med arbetet inne i grottan (ytorna F och G). Foto: Thomas B Larsson.

Under hösten bearbetades kalkeringen. Plastvåderna scannades för att sedan bearbetas i dator. Alla ritningslinjer justerades och figurerna fylldes med röd färg i

två nyanser. En mörkare röd för tydliga målningsytor och en ljusare röd för bleka eller otydliga målningar. Resultatet redovisas i denna rapport. Databearbetning: Kenneth Ihrestam. Föreliggande rapport är en utökad version av den dokumentationsrapport som publicerats av Broström i *Botarkrapport* 2013-5.

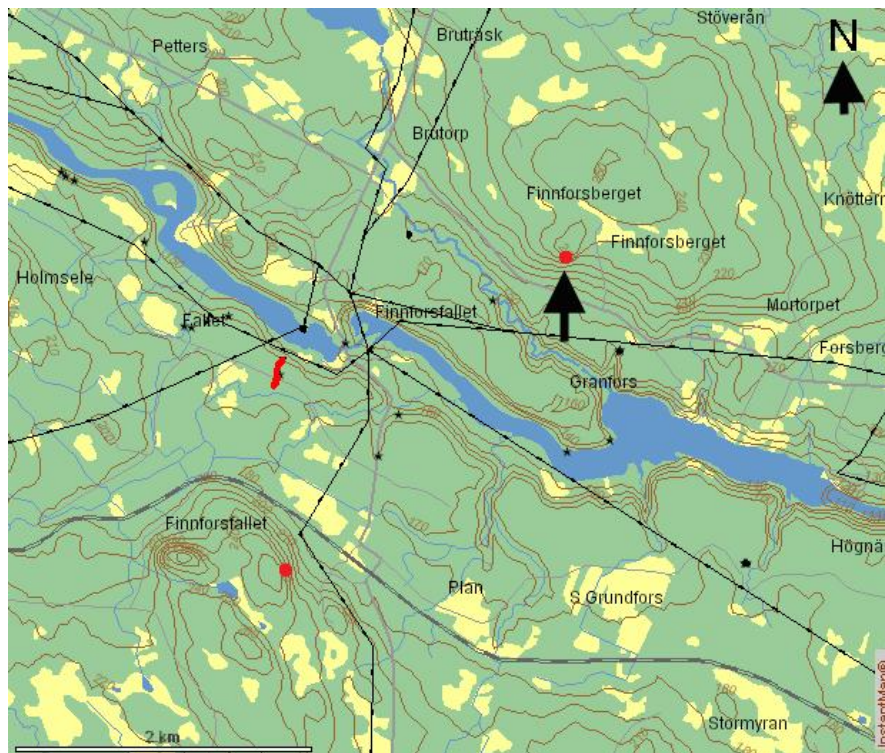

Fig. 2. Läget för hällmålningarna på Finnforsberget (Raä 118 och 123) markerad.

Fig. 3. Finnforsberget från SV. Foto: Thomas B Larsson.

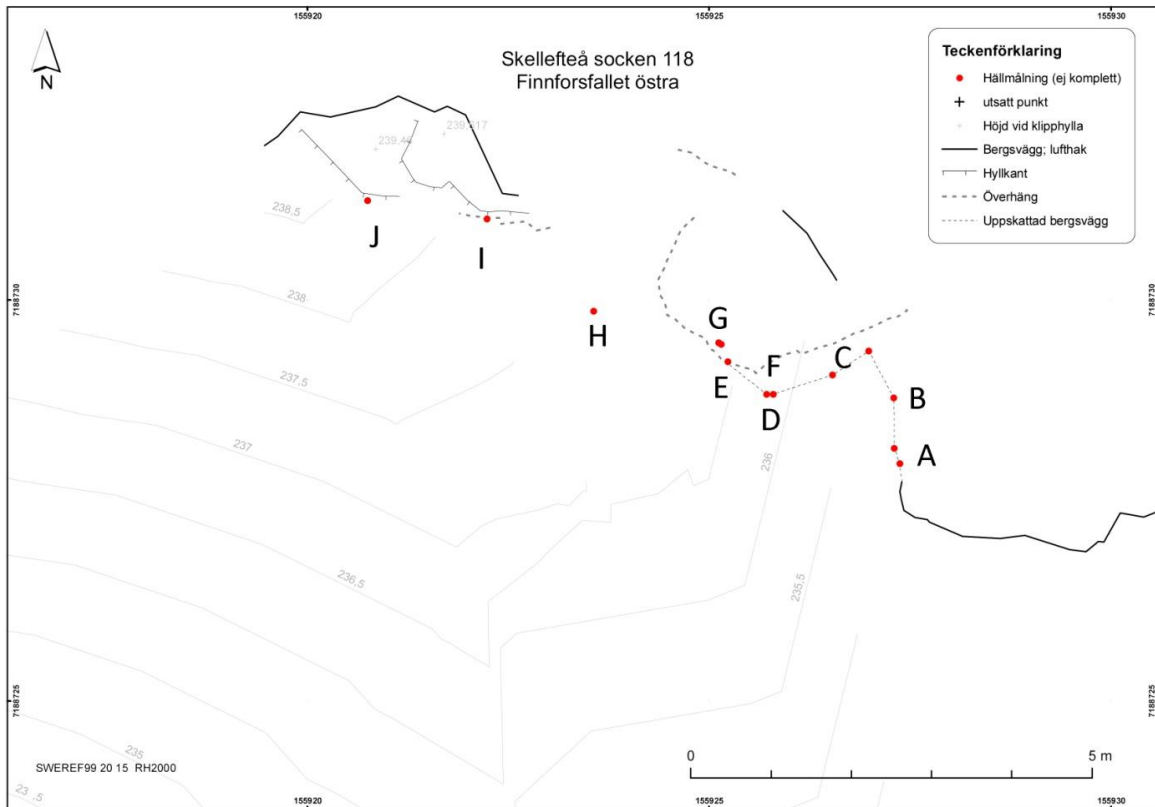

Fig. 4. Översiktskarta som visar målningsytorna (A-J) på Finnforsberget (Raä 118).

Topografi och fornlämningsbild

Fig. 5. Vy från Finnforsberget mot sydöst och Skellefteålväns dalgång. I förgrunden är en låg stensättning (Raä 121), med tydlig kantkedja och nedanför stupet är hällmålningarna (Raä 118). Foto: Thomas B Larsson.

Målningarna på Finnforsberget är belägna 236-239 m ö h på en klippvägg som exponerar mot söder (Larsson & Heinerud 2012). Målningarna hittades år 2006 av Roger Lundqvist, som inventerade kulturlämningar inom Skogsvårdsstyrelsens projekt *Skog och Historia*. Från platsen har man en fin utsikt över Skellefteälvens dalgång. Genomgången fornlämningsbilden är baserad på uppgifter från Riksantikvarieämbetets Fornsök.

Den närmast belägna fornlämningen utgörs av en liten rund stensättning (Raä 121), 2,5 m i diameter och omkring 0,2 m hög. Den är överväxt och har en vällagd kantkedja av 0,2-0,3 m stora stenar. Fornlämningen kommer att undersökas under 2013.

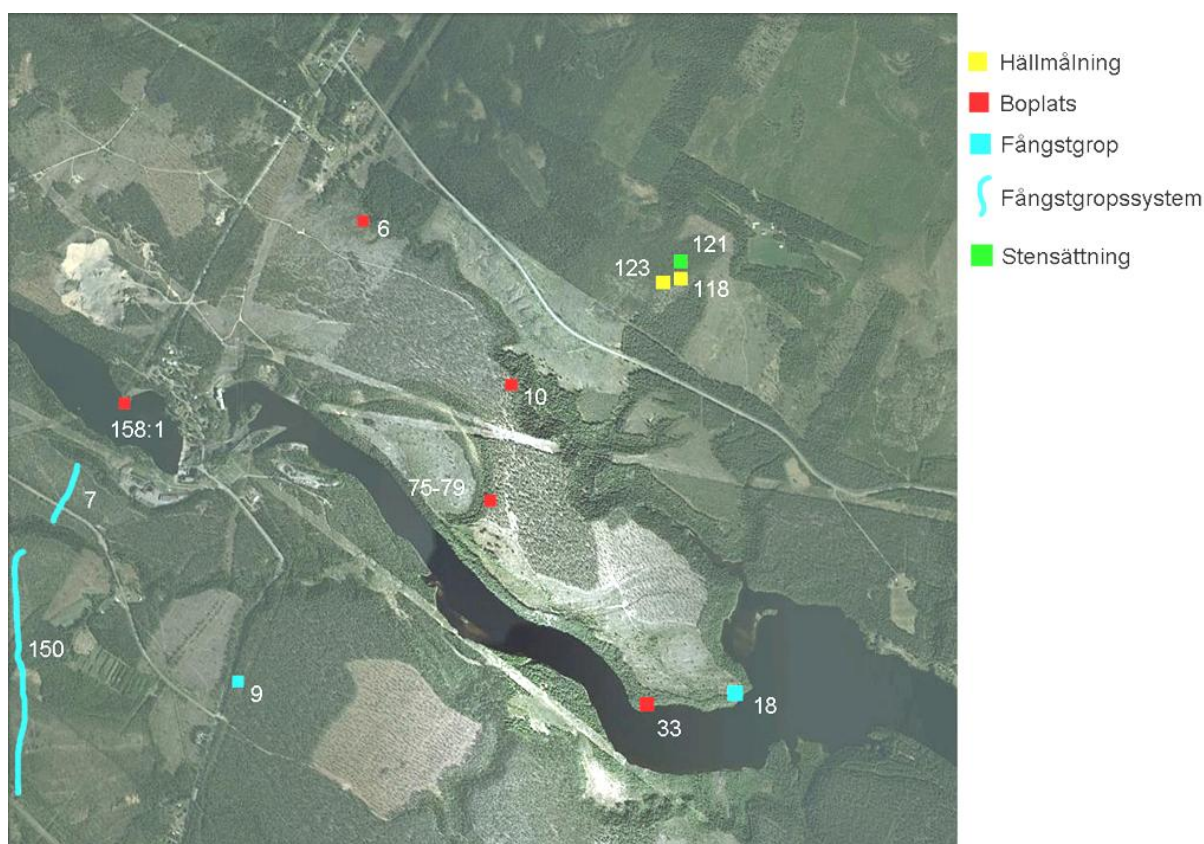

Fig. 6. Ortofoto över Finnforsområdet med hällmålningenslokaler (gula) och andra relevanta fornlämningar markerade med fornlämningsnummer.

I de närmaste områdena norr och öster om målningarna är inga fornlämningar registrerade, men ser man söder- och österut finns det framför allt boplatser och fångstgropar (Fig. 6). Omkring 600 m SV om hällmålningarna är en boplatser (Raä 10) och en dryg kilometer österut finns ytterligare en boplatser (Raä 6), båda belägna längs Brubäcken som rinner ut i Skellefteälven.

Det är fynd av skörbränd sten på platserna som ligger till grund för bedömningen att det rör sig om förhistoriska boplatser. På Raä 6 hittades dessutom fem rektangulära kokgropar – en är 4 meter lång (!) – och det gör troligt att boplatserna bör dateras till sen järnålder.

På boplatsen Raä 75-79 identifierades två skärvtensförekomster men också en kokgrop inom en yta på 70 x 10 meter.

Längs den norra stranden av Skellefteälven finns tre intressanta fornlämningar, som också skulle kunna vara från samma tid som hällmålningarna: en fångstgrop (Raä 18) och två boplatser (Raä 33 och 158:1). Den sistnämnda undersöktes i samband med vattenkraftsutbyggnaden (Rapport över Finnforsen, Skellefte älv 1953. ATA. Dnr 2635/54, lokal 639).

På södra sidan av Skellefteälven finns flera fångstgropar och fångstgropssystem (Raä 7, 9 och 150). Det mest omfattande fångstgropssystemet (Raä 150) är 750 m långt och består av 26 gropar.

Utanför kartbilden i Fig. 6, drygt 3 km SV om Finnforsberget, påträffades år 2006 ytterligare en hällmålning (Raä 117). Den är belägen på Norsjömorberget och utgörs av minst fem älgfigurer samt några svårtolkade färgfläckar och några streck.

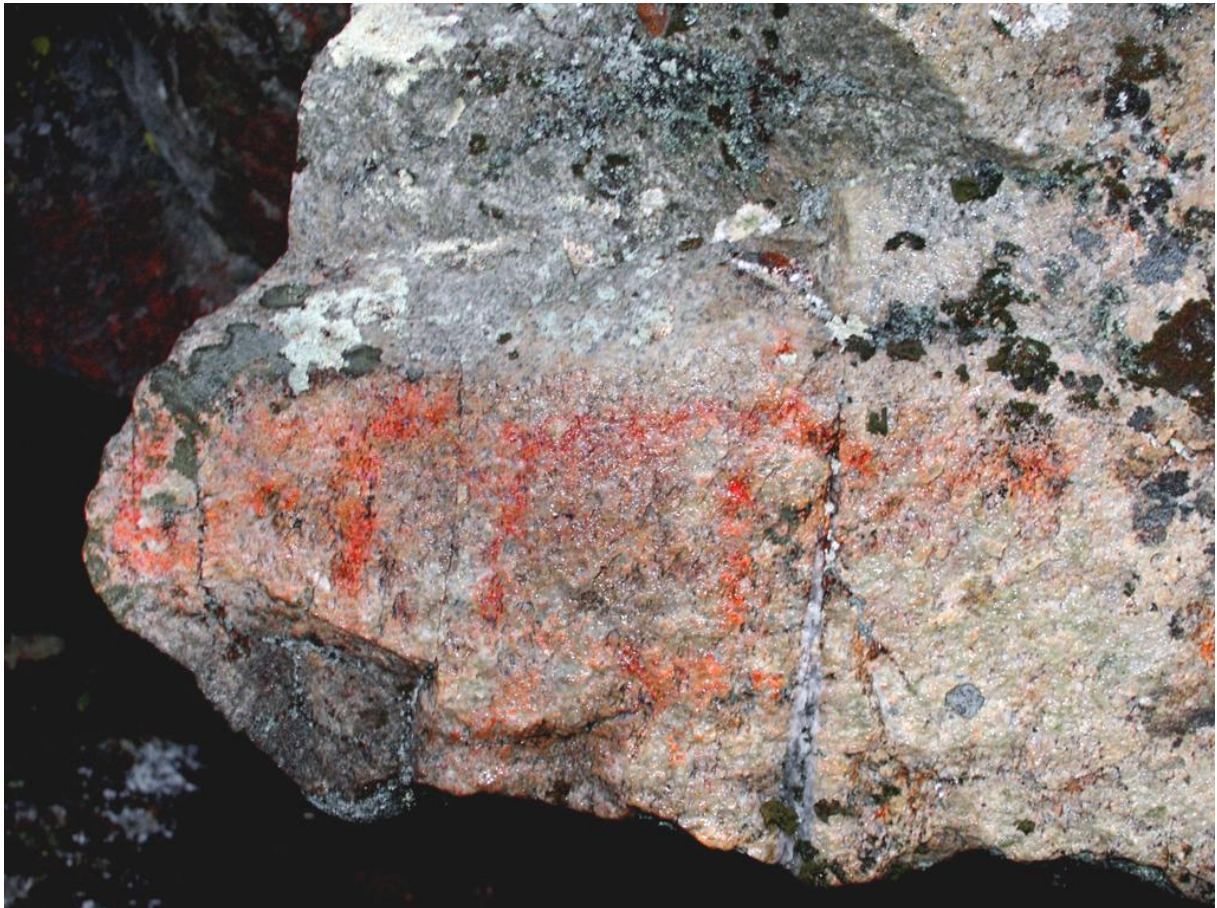

Fig. 7. Hällmålningar (2 älgar) på Norsjömorberget (Raä 117), ca 3 km SV om Finnforsberget. Foto: Thomas B Larsson.

Fig. 8. Ytterligare en yta på Norsjömorberget med minst 3 målade älgfigurer i bildens mitt. Älgarnas V-formade öron framträder tydligt när rödnyanserna i fotot förstärkts. Foto: Thomas B Larsson.

Förutom målningarna av älgar på Norsjömorberget är det svårt att fastställa vilka andra fornlämningar i området som kan betraktas som Finnforsbildernas relevanta kontext. Fångstgroparna och boplatserna i området med skörbränd sten kan spänna över en mångtusenårig tidsrymd och kan därför inte, utan föregående undersökningar och dateringar, antas vara samtida med hällmålningarna.

Raä 118: beskrivning av målningarna

Koordinater: 7196691 / 755128 (SWEREF 99)

A/ Hällmålning 0,4 x 0,4 m belägen längst ner på lodrät hällyta bestående av 3 färgfläckar 2 – 5 cm stora.

B/ Hällmålning 1,5 x 1,2 m belägen 1,8 meter väster om A och bestående av

1 älg, 1 fisk?, 1 obestämbbar figur och 4 fragment.

Älgen är 35 x 30 cm och med helt målad kropp.

Fisken? är 10 x 2 cm

Den obestämbbara figuren är 18 x 18 cm och kan möjligen föreställa ett djurhuvud.

C/ Hällmålning 0,9 x 0,9 m belägen 0,6 meter VNV om B och bestående av 5 fiskar 17 – 25 cm stora.

D/ Hällmålning 2,5 x 1,9 m belägen 0,6 meter väster om C och bestående av 1 älg, 1 djur, 1 människa? och 6 stora samt flera mindre färgfläckar.

Älgen är 31 x 25 cm

Djuret är 20 x 13 cm

Människan? är 13 x 12 cm

I en av färgfläckarna inom ytans östra del finns en liten konturritad människofigur inristad.

Denna yta fortsätter in i grotttaket nedanför hälletan, se förekomst E och F.

E/ Hällmålning 0,4 x 0,3 m belägen under västra delen av yta D och bestående av 1 fisk 26 cm lång och ett par små färgfläckar.

F/ Hällmålning 0,5 x 0,3 m belägen i grottans tak direkt under yta D och bestående av

1 fisk, 1 obestämbbar figur och ett par färgfläckar.

Fisken 14 cm lång.

Den obestämbbara figuren är 19 cm lång.

G/ Hällmålning 0,9 x 0,8 m belägen på lodrät häll in mot grottan och bestående av 1 älg och 12 fiskar.

Älgen är 18 x 11 cm

Fiskarna är 15 – 22 cm långa och delvis bortvittrade.

H/ Hällmålning 25 x 70 cm belägen 0,7 meter söder om yta G och 1 meter väster om yta D och bestående av 4 färgfläckar.

I/ Hällmålning 1,3 x 1,3 m belägen 1,4 meter nordväst om yta H och bestående av 8 fiskar samt ett antal övriga svårtolkade figurer och färgfläckar.

Fiskarna är 11 – 21 cm långa.

J/ Hällristning 20 x 25 cm belägen 90 cm väster om yta I och bestående av 2 fiskar 16 – 17 cm långa.

K/ Hällmålning 1,0 x 1,2 m belägen 9,5 meter väster om yta J och bestående av 7 – 8 färgfläckar.

L/ Hällmålning 0,8 x 0,2 m belägen 1,3 meter norr om yta K och bestående av 4 färgfläckar.

Ritningar och fotografier

Raä 118: Yta B

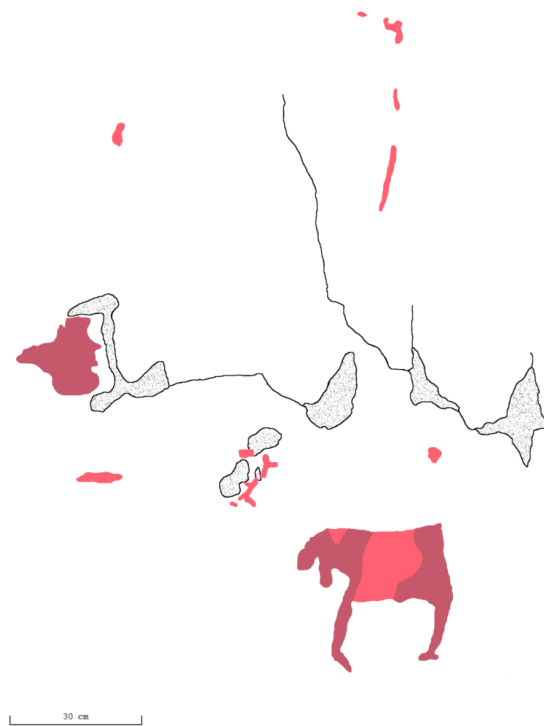

Fig. 9. Ritning och foto: Sven-Gunnar Broström.

Raä 118: Yta C

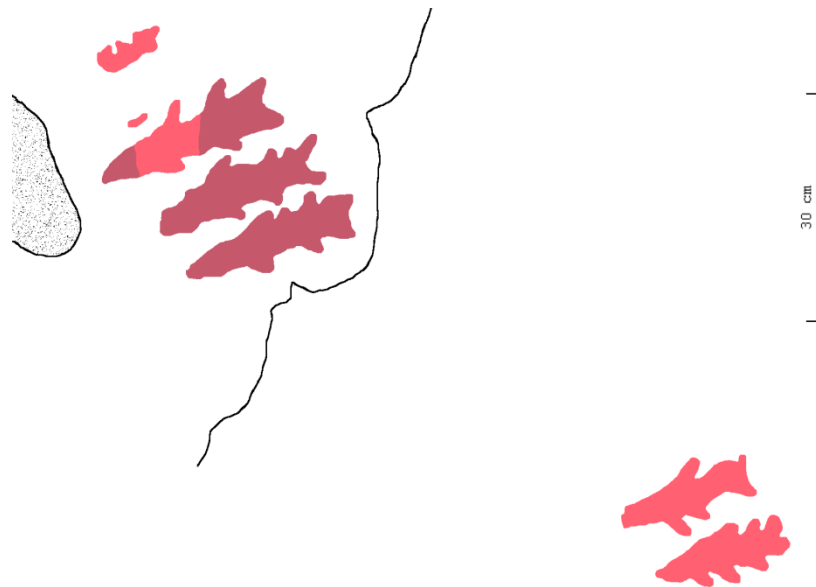

Fig. 10. Ritning och foto: Sven-Gunnar Broström.

Raä 118: Yta D

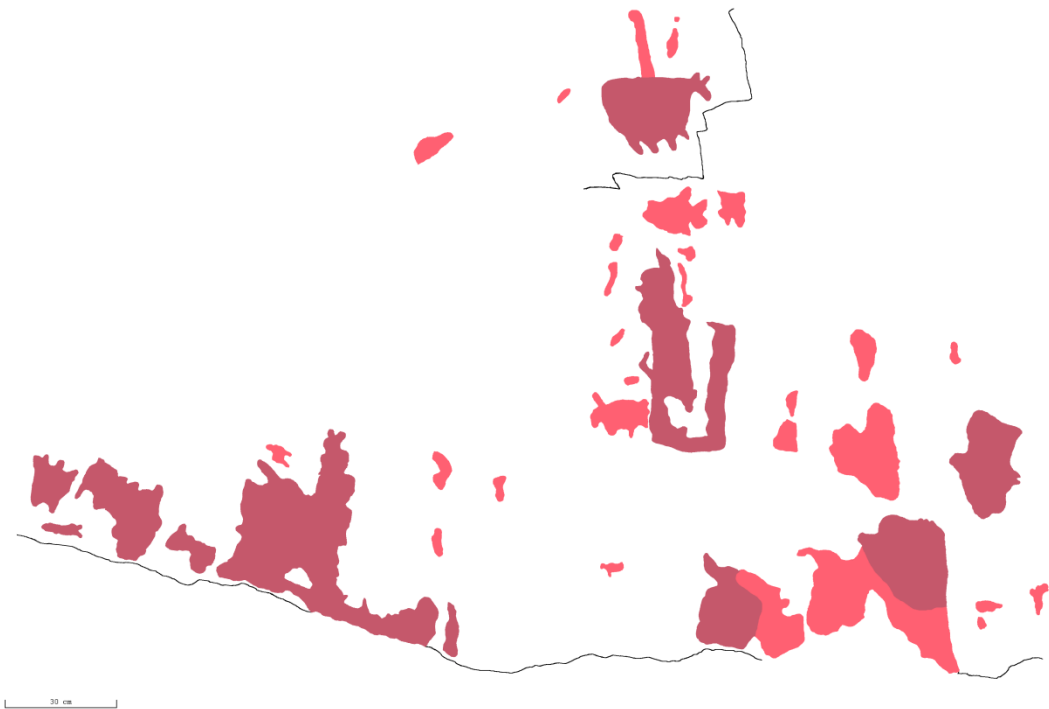

Fig. 11. Ritning och foto: Sven-Gunnar Broström.

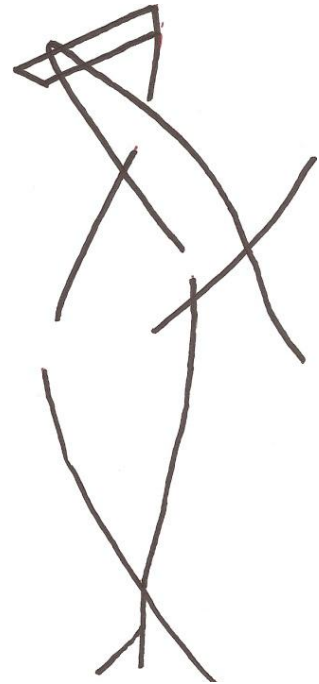

Fig. 12. Färgfläck med ristning. Foto och teckning: Sven-Gunnar Broström.

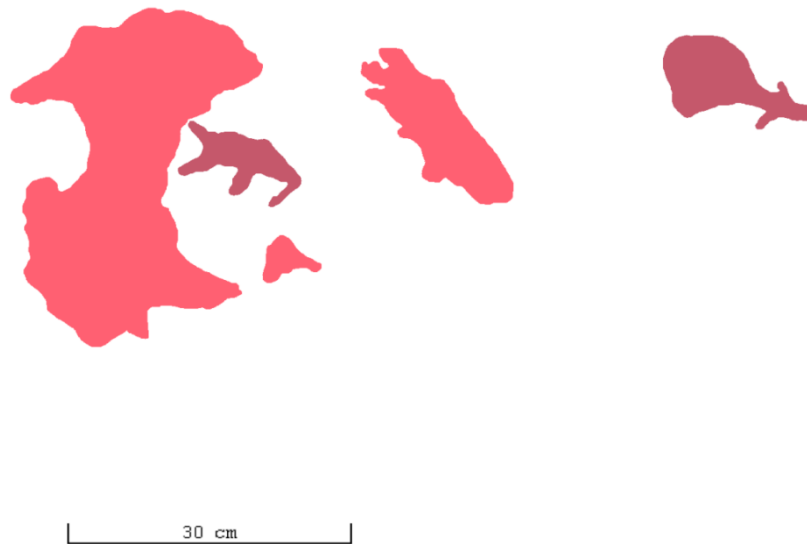
Raä 118: Yta E

30 cm

Fig. 13. Ritning: Sven-Gunnar Broström

Raä 118: Yta F

Raä 118 Yta G

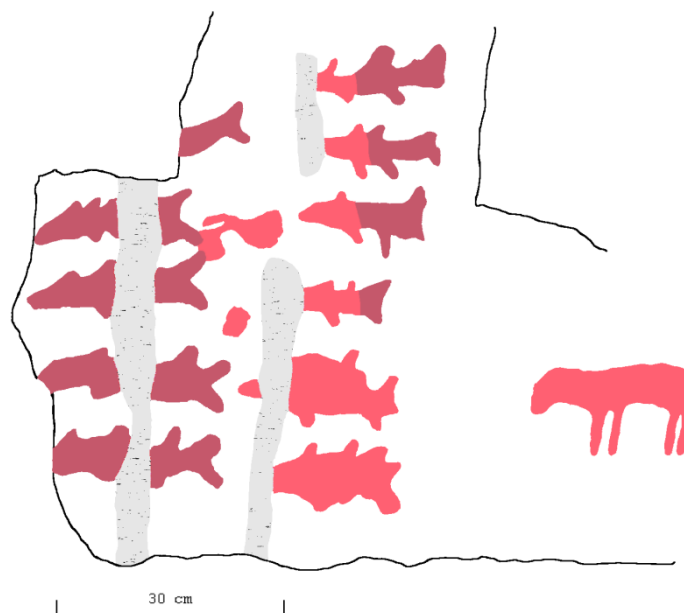

Fig. 14-15. Ritningar: Sven-Gunnar Broström.

Fig. 16. Yta G, där rödnyanserna förstärkts vid datorbearbetning. Foto och bearbetning: Thomas B Larsson.

Raä 118: Yta H

Fig. 17. Ritning: Sven-Gunnar Broström.

Raä 118: Yta I

Fig. 18. Ritning: Sven-Gunnar Broström.

Fig. 19-20. Foto Yta I: Sven-Gunnar Broström.

Raä 118: Yta J

Fig. 21. Ritning och foto: Sven-Gunnar Broström.

Raä 123: beskrivning av målningen

Koordinater: 7196682 / 755062 (SWEREF 99)

Hällmålning, 40 x 55 cm bestående av 1 människa och 4 fragment.

Människan är 20 x 28 cm.

Fragmenten är 9 – 15 cm långa.

Målningssytan är belägen på en lodrät yta i en grottiknande bildning. Målningen är vänd in mot grottan.

Fig. 22. Ritning: Sven-Gunnar Broström.

Fig. 23. Människofiguren på Raä 123, med förstärkta rödnyanser. Foto och bearbetning: Thomas B Larsson.

På markytan framför hällmålningen påträffades stora mängder avslag efter en råmaterialtäkt på platsen och en arkeologisk undersökning företogs 2011. Vid undersökningen påträffades bl.a. förarbeten till pil- och spjutspetsar av kvartsit med rak bas (Olofsson 2012).

Fiskbilderna

Omvärldsperspektiv

Sammanlagt hittades och dokumenterades 29 målningar som tydligt föreställer fiskar på Finnforsberget. Samtliga framkom på fornlämning Raä 118.

Fiskar är ytterst ovanliga bland Nordens hällmålningar och i dagsläget är Finnforsberget den lokal som procentuellt har flest fiskbilder.

I Finland finns ca 130 platser med förhistoriska hällmålningar, till största delen samlade vid sjön Saimen i den sydöstra delen av landet. Endast på två av dessa platser finns målningar som föreställer fiskar: Juusjärvi och Kapasaari (Kivikäs 1995:318). På den förstnämnda finns 1 tydlig och 2 troliga fiskar och på den andra platsen finns bara 1 målning som föreställer en fisk. De finska målningarna föreställer troligtvis gädda, att döma av de två stora fenorna närmast stjärtfenan (se Fig. 24).

Fig. 24. Hällmålning som föreställer en människa och en fisk (sannolikt gädda), Juusjärvi, Finland.
Foto: Thomas B Larsson.

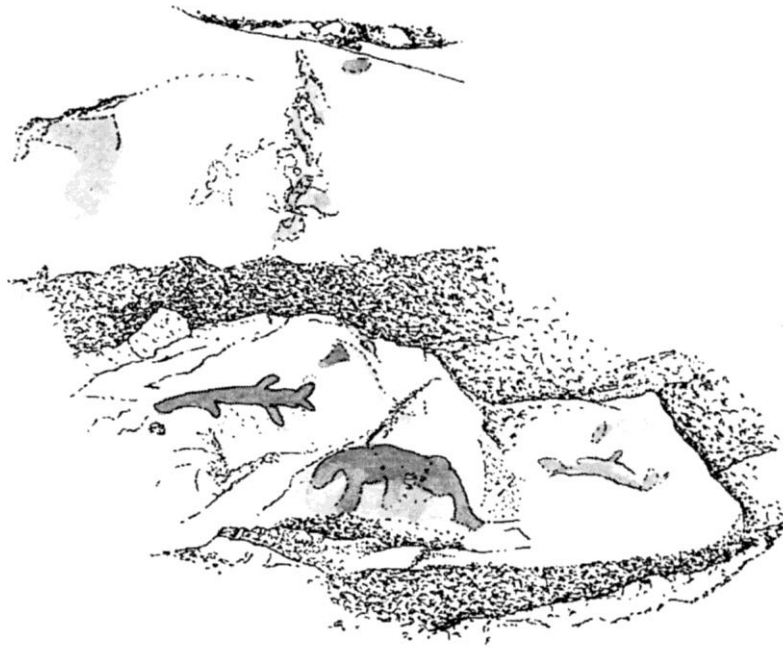

Fig. 25. Hällmålning med fiskmotiv från Kapasaari, Finland (efter Kivikäs 1995:206).

Ser man till de nordskandinaviska och ryska (karelska) hällristningarna så är bilder av fiskar tämligen ovanliga, särskilt om man jämför med antalet ristade älgar, båtar eller människofigurer. Som exempel kan tas Nämforsen i Ångermanland, där det totala antalet figurer uppgår till mer än 2.500, men av dessa föreställer endast 23 fiskar, dvs. mindre än 1% (Larsson & Broström 2011). Sannolikt är det lax som avbildats, vilket också är fallet på Finnforsberget. Både Skellefteälven och Ångermanälven var säkert mycket laxrika vattendrag under forntiden.

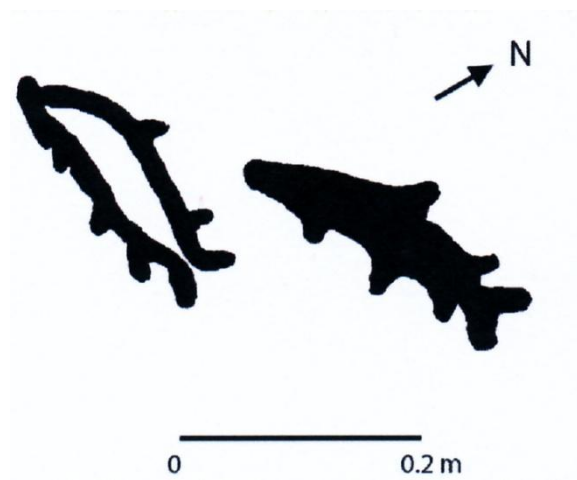

Fig. 26. Hällristning av fiskar (lax) från Brådön i Nämforsen (efter Larsson & Broström 2011:98).

Vid Alta i Nordnorge – norra Skandinaviens största hällristningsfält – förekommer ristningar av fiskar och några scener som visar fiske med rev från båtar. Det är uteslutande plattfisk (hälleflundra) som avbildats i Alta. De flesta dateras av Helskog till neolitikum och bronsålder (Helskog 1988:32).

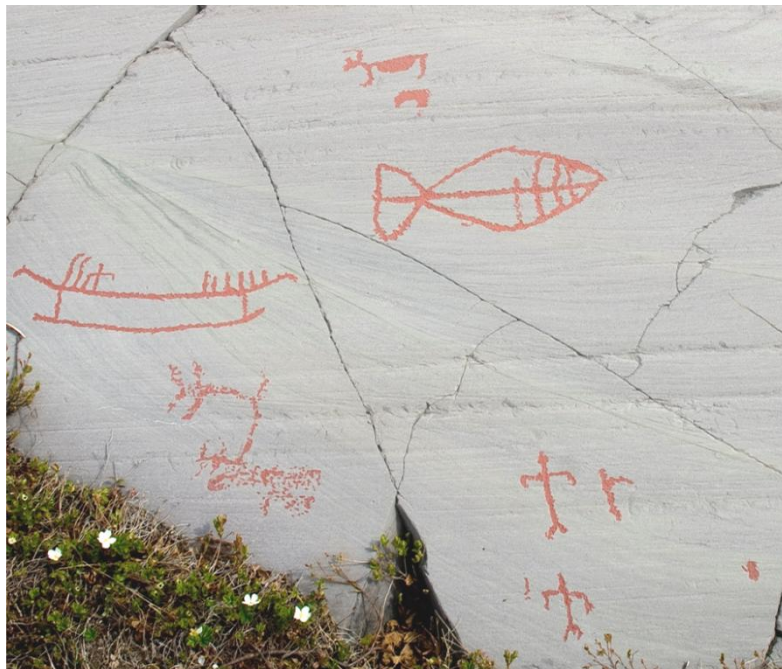

Fig. 27. Hällristning som föreställer en fisk, Alta, Norge. Troligen är det en hälleflundra.
Foto: Thomas B Larsson.

Hällristningarna vid Vita Havet i Ryssland innehåller också ristningar av fiskliknande djur och liksom i Alta finns här också scener med fiskande människor. Ryska arkeologer menar att det är vitvalar (beluga) som avbildats och formen på djuren gör troligt att det är en riktig tolkning (Жульников 2006:135).

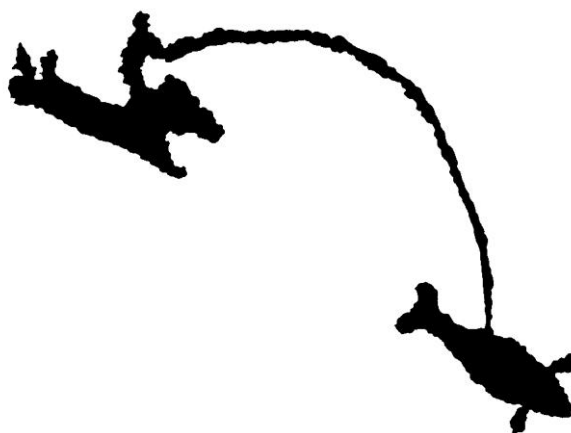

Fig. 28. Fångst av vitval från en båt. Hällristning från Vita Havet i Ryssland (efter Жульников 2006:114).

Genomgång av fiskbilderna på Finnforsberget

Yta B: Här finns en fragmentarisk målning som kan föreställa 1 fisk? Den Y-formade änden på linjen kan vara stjärtfenan. Mycket osäker – det kan lika gärna vara en fragmentarisk människofigur.

Yta C: 5 tydliga fiskar med tjocka kroppar och markerade fenor. Att döma av fenornas placering är det laxar som målats.

Yta E: 1 fisk med tjock kropp och markerade fenor som rör sig mot V.

Yta F: 1 fragmentarisk målning av en fisk i grottaket.

Yta G: 12 fiskar, arrangerade ovanför varandra i två rader. Samtliga har tjocka kroppar och markerade fenor. Alla rör sig mot V.

Yta I: 8 målade fiskar, varav 5 är fragmentariska. Tjocka kroppar, fenor och riktning mot V.

Yta J: 2 fiskar med fenor och tunn kropp.

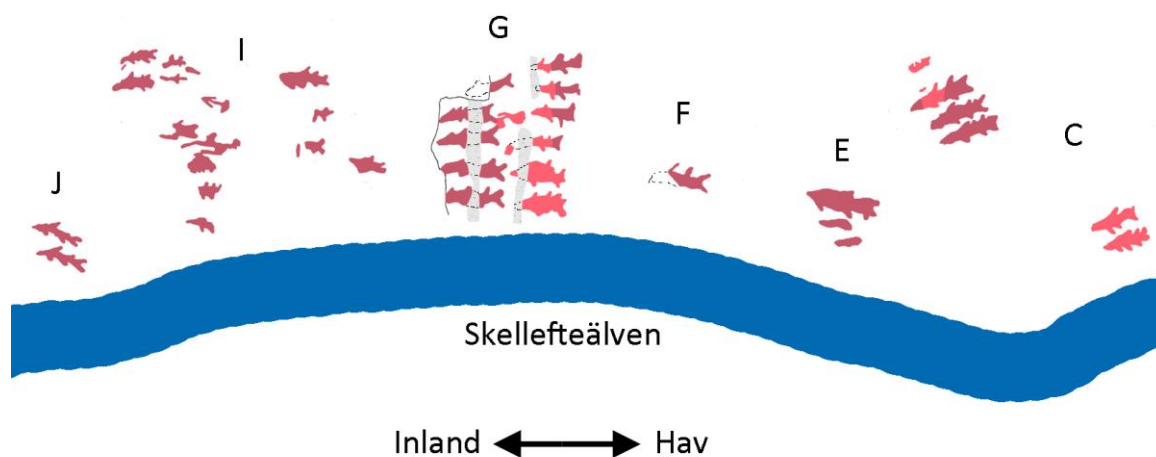

Fig. 29. Fiskmålningarna på Finnforsberget i relation till Skellefteälven. Illustration: Thomas B Larsson.

Illustrationen ovan visar på ett schematiskt vis fiskmålningarnas inbördes lokalisering på Finnforsberget och i relation till Skellefteälven. Färgfläckar och andra motiv har utslutits i denna illustration för att förtydliga fiskbilderna. Alla fiskar har målats med huvudena mot väster, vilket kan tolkas som att de är på väg uppströms längs Skellefteälven. Det kanske symboliserar försommaren, när laxarna är på väg upp till lekplatserna längre upp i älven?

Det kan naturligtvis finnas en rad andra förklaringar till det mönster som Finnforsbergets fiskmålningar uppvisar: olika personer som målat olika fiskbilder; stora kronologiska skillnader mellan t ex Yta C och J. Resonemanget ovan ska bara ses som en första spekulation kring fiskarmålningarnas eventuellt symboliska karaktär.

Människofigurerna

Tre människofigurer har hittats på Finnforsberget: en målad på berget (A), en liten figur (B) som ristats med ett smalt föremål på en röd färgfläck (Raä 118: Yta D) och en målad figur på en lös sten (C).

Den nedre delen av kroppen och delar av benen av den målade figuren (A) kunde inte identifieras. Man kan se att kroppen är konturmålad på ett anatomiskt proportionerligt sätt, även om den nedersta delen saknas. Troligen har figuren hållit ett runt föremål i sin vänstra hand. En vinklad linje på bröstet antyder att figuren kan ha burit något runt halsen.

Fig. 30. Den målade människofiguren (A) på Finnforsberget (Raä 123).

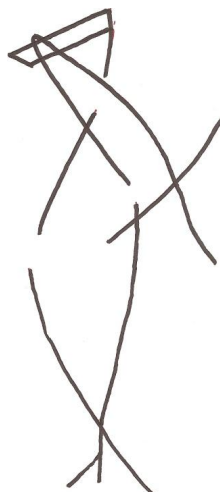

Fig. 31. Ristad figur (B) på Finnforsberget (Raä 118: Yta D) – troligtvis en stiliserad människofigur.

Den ristade figuren (B) har en spetsöval kroppsform och triangulärt huvud, en arm och två korta ben.

Fig. 32. En människofigur (C) med rombisk kropp målad på en lös sten påträffades vid undersökningen av en grottbildning vid hällmålningarna på Raä 118. Foto: Thomas B Larsson.

Ytterligare en människoliknande målad figur (C) hittades på en lös sten i samband med den arkeologiska undersökningen inne i grottbildningen år 2011 (Olofsson 2012:15). Figuren har korta ben och möjligen ett trekantigt huvud (Fig. 32).

Omvärldsperspektiv

Människofigurerna i hällmålningarnas värld domineras av enkla streckfigurer, där bålen och lemmarna är målade med ungefär samma "penselbredd". Det är därför svårt att hitta några bra nordskandinaviska paralleller till den målade figuren på Finnforsberget (A). Däremot finns det hällristningar av människor med konturristade, breda kroppar, exempelvis i Nämforsen (Hallström 1960:315; Forsberg 2000:75).

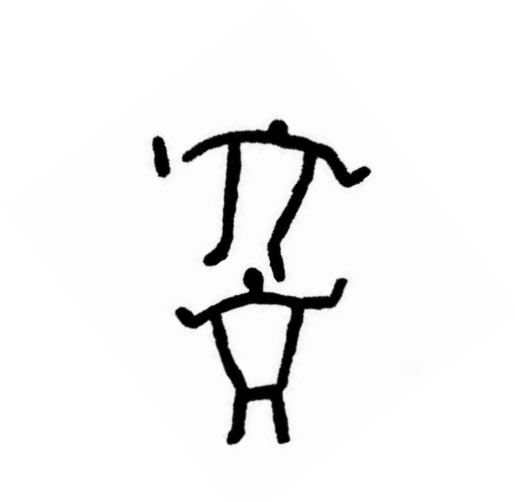

Fig. 33. Två ristade människofigurer från Notön (A:2) i Nämforsen (efter Larsson & Broström 2011:43).

Den nedre figuren på bilden ovan (Fig. 33) har en kroppsform som liknar den målade människofiguren (A) på Finnforsberget. Figurerna nedan (Fig. 34) är också hämtade från Nämforsen och kropparna är utformade på ett snarlikt sätt. Den ena verkar också hålla något i den vänstra handen.

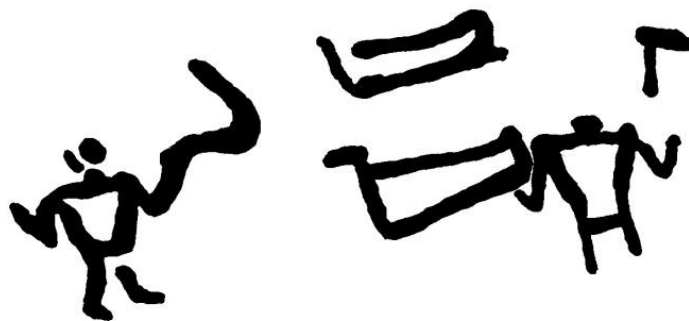
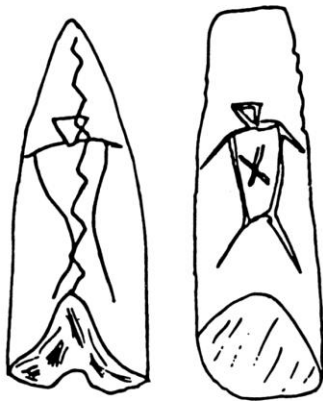

Fig. 34. Hällristningar av människor och båtar från Notön (U:1) i Nämforsen (efter Larsson & Broström 2011:84).

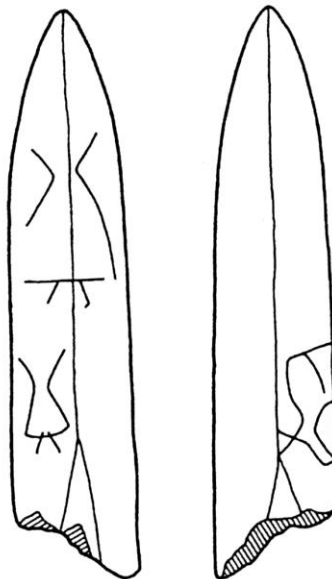
Lemnäset, Bodum sn

Råinget, Ådalsliden sn

Rörström, Tåsjö sn

Hotingsjön, Tåsjö sn

Fig. 35. Ristningar på skifferföremål från Norrland (efter Forsberg 2000:72).

Som framgår av den sammanställning av ristade människofigurer på lösa föremål som gjorts av Forsberg (2000: 72), är det den ”bredaxlade” typen som dominerar. Benen är ofta en förlängning av de båda linjer som bildar kroppskonturen. Eftersom denna figurtyp förekommer på skifferspetsar och andra skifferföremål är en datering till neolitikum den troligaste (Baudou 1993:256; Forsberg 2000:73). Det är därför högst sannolikt att den målade människofiguren (A) på Finnforsberget ska dateras till denna period.

Grunddragen hos den lilla ristade figuren med spetsoval kropp och triangulärt huvud på Finnforsberget (B) återfinns bland vissa människofigurer från exempelvis Alta, där de dateras till perioden 2700-1700 f. Kr (Helskog 1988:32). Altafigurerna har dock mer utpräglad antropomorfa drag och kropparna är ofta fyllda med ristade linjer, som i figuren nedan (Fig. 36). Altafigurerna är vanligen bredbenta, medan Finnforsfigurens ben är en korsande förlängning av linjerna som bildar kroppskonturen. Kronologiskt sett så kan den lilla ristade figuren på Finnforsberget, liksom den målade (A), ha tillkommit under ungefär samma tidsperiod.

Fig. 36. Hällristning från Amtmannsnes II i Alta, Norge (detalj från Helskog 1988:66).

Fig. 37-38. T.v. målade människofigurer från Flatruet i Jämtland, med triangulärt huvud och korsande kroppslinjer som ben (bara ett ben är idag synligt) (efter Hallström 1960, Pl. VIII). T.h. målade människofigurer på en lös sten från Finnforsberget (C), där formen förtydligats (jämf. Fig. 32).

Målningen av en människofigur på den lösa sten som hittades i grottan på Finnforsberget (se Fig. 32 och 38) är också av den typ som har korsande kroppslinjer som ben, som ofta är mycket korta i förhållande till kroppen. Antydning till ett triangulärt huvud finns liksom korta armar och ben.

En tydligare målning av detta framställningssätt hittar vi på Flatruet, där figuren har tydliga armar och ett triangulärt huvud (Fig. 37). I samband med arkeologiska undersökningar nedanför hällmålningen vid Flatruet hittades två splittrade kvartsitspetsar av bifacial typ med tvär bas (Hansson 2006), vilka i Nordskandinavien kommer till användning strax efter 2000 f. Kr. Denna målade människofigur skulle kronologiskt kunna placeras till tiden innan 2000 f. Kr. Ristade figurer av denna typ är inte ovanliga i det nordliga ristningsområdet; de förekommer från Nordnorge ända bort till Markhafloeden (biflod till Lena) i Sibirien (Fig. 39). Här dateras de också till senneolitikum.

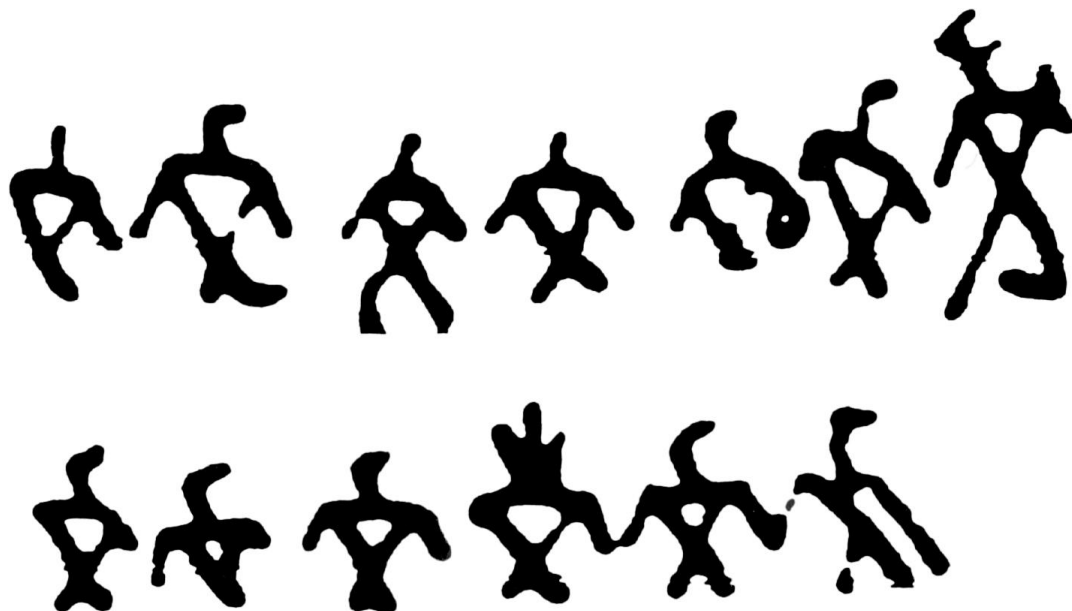

Fig. 39. Ristade människofigurer från Suruktaakh-khaya vid Markhafloeden i västra Sibirien (efter Forsberg 2000:75).

Sammanfattning

Hällmålningarna på Finnforsberget är unika. Lokalen (Raä 118) har den i särklass största ansamlingen av målade fiskbilder från förhistorisk tid i Norden. Även om man jämför med de tusentals hällristningar som finns i Nordskandinavien och västra Ryssland, så finns det inga lokaler där bilder av fiskar dominerar så fullständigt. Det är sannolikt laxar som avbildats och fiskkropparnas riktning antyder att det rör sig om försommarlaxar som ska uppströms till lekplatserna i Skellefteälvens vattensystem.

Tre människofigurer (två målade och en ristad) finns också på Finnforsberget. Jämförelser med andra förhistoriska människoavbildningar placerar figurerna i senneolitikum eller tidig bronsålder – århundradena före eller efter 2000 f. Kr. Sannolikt är även fiskarna och älgbilderna från denna tidsperiod. Resultaten från den arkeologiska undersökning vid Raä 118 och 123, som genomfördes under 2011 (Olofsson 2012), tyder på aktiviteter på platsen under äldre bronsålder. Förarbetena till kvartsitpetsar med rak bas som påträffades tyder på att råmaterial hämtades härifrån under den perioden. Man kan tänka sig att hällmålningarna och råmaterialtäkten är samtida, vilket skulle ge målningarna en något senare datering än de komparativa studierna antyder. Ett annat alternativ är att målningarna är äldre (neolitiska) och att kvartsitbrottet är av ett något senare datum (bronsålder).

Under bronsåldern kanske människorna återvände till en ”gammal helig plats” med stammens målade bilder, för att hämta material till sina spjut- och pilspetsar, som tillverkades med en ny stenteknologi. På så vis knöt man samman det gamla med det nya och säkrade gruppens historia i området och dess kontinuitet bakåt i tiden. Nya studier tyder på att en omfattande klimatförändring ägde rum i Nord-skandinavien omkring 2000 f. Kr. – en tidpunkt när skifferkulturen försvinner, hällmålningar och hällristningar upphör och boplatsvallar med stora mängder älgben slutar att användas (Larsson *et al* 2012). Människorna övergår till en något annorlunda livsföring, med bl a renjakt i förfjällsområdena och en ny stenteknologi tar form, vilken vi ser spåren av på Finnforsberget.

Referenser

- Baudou, E. 1993. Hällristningarna vid Nämforsen – datering och kulturmiljö. *Ekonomi och näringsformer i nordisk bronsålder* (red. L. Forsberg & T. B. Larsson): 245-261. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 3. Umeå.
- Broström, S-G. 2013. Dokumentation av hällmålningen på Finnforsberget i Skellefteå kommun. *Botarkrapport* 2013-5.
- Forsberg, L. 2000. The Social Context of the Rock Art in Middle Scandinavia during the Neolithic. *Myanndash. Rock Art in the Ancient Arctic* (Red. A. Kare): 58-87. Rovaniemi.
- Hallström, G. 1960. *Monumental art of Northern Sweden from the Stone Age. Nämforsen and other localities*. Stockholm.
- Hansson, A. 2006. The Rock Paintings at Flatruet. An Archaeological Survey. *Adoranten* 2006: 109-115.
- Helskog, K. 1988. *Helleristningene i Alta*. Alta museum.
- Kivikäs, P. 1995. *Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto*. Jyväskylä.

- Olofsson, A. 2012. *Rapport över arkeologisk delundersökning av hällmålningsslokal och kvartsitbrott. Finnforsberget, Raä nr 118 och 123, Skellefteå socken och kommun, Västerbottens län, 2011.* Skellefteå Museum.
- Larsson, T. B. & Broström, S-G. 2011. *The Rock Art of Nämforsen. The Survey 2001-2003.* Umark 62. Umeå.
- Larsson, T. & Heinerud, J. 2012. Allt fler hällbilder hittas – och de tycks aldrig ta slut. *Populär Arkeologi*, Nr 4: 20-24.
- Larsson, T. B., Rosqvist, G., Ericsson, G. & Heinerud, J. 2012. Climate Change, Moose and Humans in Northern Sweden 4000 cal. yr BP. *Journal of Northern Studies*, Vol 6, No. 1: 9-30.
- Жульников. А. М. 2006. Петроглифы Ккарелии. Образ мира и миры образов. [Petroglyphs of Karelia. World picture and the worlds of the pictures. Karelian Rock carvings'], Петрозаводск. [Petrozavodsk].